

УДК376.263(091)(477)

ВНЕСОК НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ДЕФЕКТОЛОГІЇ У РОЗВИТОК СПЕЦІАЛЬНОЇ ШКОЛИ В УКРАЇНІ У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ

Наталія ДІЧЕК, Інститут педагогіки Національної академії педагогічних науки України, м. Київ, Україна

Для розкриття педагогічного феномену індивідуалізації навчально-виховного процесу, що здійснювався в шкільництві України після Другої світової війни, вперше на основі архівних матеріалів і рукописних маловідомих джерел висвітлено внесок у 1944 – 1948 рр. Науково-дослідного інституту дефектології Міністерства освіти УРСР у розбудову шкіл для дітей з особливими потребам. Проаналізовано тематику і наукову продукцію співробітників установи (методичні рекомендації, навчальні програми, підручники), їхній вплив на поглиблення диференційованого підходу до діагностування і освіти дітей із порушеннями психофізичного розвитку. З урахуванням політико-ідеологічних особливостей історичного часу розглянуто позитивні ознаки діяльності установи (вивчення роботи спеціальних шкіл і методична допомога їх учителям) й недоліки (відсутність системних експериментальних досліджень). Використання невідомих раніше фактів дало змогу ввести у науковий обіг уточнені відомості про роботу Інституту як провідника ідей індивідуалізації шкільної освіти.

Ключові слова: Науково-дослідний Інститут дефектології Міністерства освіти УРСР, діти з психофізичними порушеннями, індивідуальний підхід, диференціація спеціальних шкіл, логопедична допомога.

Наталія ДИЧЕК, Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України, г. Киев, Украина
ВКЛАД НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО ИНСТИТУТА ДЕФЕКТОЛОГИИ В РАЗВИТИЕ СПЕЦИАЛЬНОЙ ШКОЛЫ В УКРАИНЕ В ПЕРВЫЕ ПОСЛЕВОЕННЫЕ ГОДЫ

Для раскрытия педагогического феномена индивидуализации учебно-воспитательного процесса, осуществлявшегося в школьной сфере Украины после Второй мировой войны, впервые на основе архивных материалов и рукописных малоизвестных источников представлен вклад в 1944 – 1948 гг. Научно-исследовательского института дефектологии Министерства образования УССР в развитие школ для детей с особыми потребностями. Проанализирована тематика и научная продукция сотрудников учреждения (методические рекомендации, учебные программы, учебники), их влияние на углубление дифференцированного подхода к диагностированию и обучению детей с отклонениями в психофизическом развитии. С учетом политико-идеологических особенностей исторического времени рассмотрены позитивные черты деятельности учреждения (изучение работы специальных школ и методическая помощь их учителям) и недостатки (отсутствие системных экспериментальных исследований). Использование неизвестных ранее фактов дало возможность ввести в научный оборот уточненные сведения о работе Института как реализатора идей индивидуализации школьного образования.

Ключевые слова: Научно-исследовательский институт дефектологии Министерства образования УССР, дети с отклонениями в психофизическом развитии, индивидуальный подход, дифференциация специальных школ, логопедическая помощь.

© Дічек Н., 2014

Natalia DICHEK, Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

THE CONTRIBUTION OF THE RESEARCH INSTITUTE OF DEFECTOLOGY IN THE DEVELOPMENT OF SPECIAL EDUCATION IN UKRAINE IN THE FIRST POST-WAR YEARS

For revealing of the pedagogical phenomenon of individualization of educational process, carried out in the school sphere of Ukraine after Second World War (1944–1948), for the first time on the basis of the archived and manuscript sources a contribution of the Research Institute of Defectology (special pedagogics), as a subdivision of Ministry of education of Ukrainian SSR, in development of schools for children with the special needs is presented. A subject and scientific products of employees of Institute (methodical recommendations, on-line tutorials, textbooks for the different types of special schools) and their influence on deepening of the differentiated approach to diagnos and educating of children with problems of mental and physical development are lighted up.

In the first post-war years the Research Institute of Defectology was the only institution in Ukraine performed the qualified scientific support to the development of the network and activity of the special schools, promoted the formation of a scientific school of Ukrainian defectology. In difficult post-war conditions (in particular, the lack of funding for organization scientific research, poverty material base) Institute employees contributed to the provision of special schools of Ukraine necessary curricula and textbooks (for different types of special schools), although at this time continued to be a problem of shortage of instructional books. As archival materials testified, extremely popular among school practitioners were methodical recommendations about details in training and educating of different categories of abnormal children, which have been creating by academic staff. In the circumstances of the lack of pedagogical literature and the large amount of not-professional practitioners in special schools products of Institute (made by colotype) were «first-aid» for them, as well as direct counselling of teachers by scientists «on the ground». Studying the state of educational process in schools, scientists have initiated important changes to deepening differentiation of children with mental and physical disabilities, which increased the process of individualization of their education and general development (recovery of classes for visually impaired children, preparing of training programs for deaf teen-agers' classes, for children with alalia, methodical plans for newly organized logopedic rooms; stated the need about using of differentiation of deaf children into 4 categories – deaf, hearing loss, late deafened and children with hearing residues).

Taking into account the political and ideological features of historical time the positive lines of Institute's activity (study of the special schools' work and methodical help that need teachers) and shortcomings (absence of system experimental researches) are considered. The use of earlier unknown facts gave an opportunity to enter in a scientific use the refined data about work of Institute.

Keywords: Research Institute of Defectology (special pedagogy), children with the special educational needs, special schools, individual approach, differentiation of the special schools, logopedic help.

У попередніх дослідженнях [10 – 15] нами було з'ясовано, що на рівні державних законів, насамперед Кодексу законів про народну освіту, з 1922 р. в радянській Україні все дитяче населення офіційно диференціювали на три групи – «нормальне дитинство», «дефективні діти» та «неповнолітні правопорушники і безпритульні» (або морально дефективні діти) [17]. Відповідно до цієї початкової диференціації й розгорталася організація шкільного освітнього процесу на радянському ґрунті, яка ґрунтувалася на положеннях про систему соціального виховання і планах «для кожного типу дитячих закладів залежно від характеру різних груп, на які поділено все дитяче населення» [17, 24]. У результаті студій встановлено, що започаткована державою робота з вивчення й первинної (зовнішньої) диференціації дітей із порушеннями психофізичного розвитку досить ефективно здійснювалася чотирма регіональними лікарсько-педагогічними кабінетами (у Харкові, Києві, Одесі й Дніпропетровську), організованими протягом 1922 – 1923 рр., а відповідна науково-експериментальна робота проводилася в Українському державному психоневрологічному інституті (з 1932 р. – Українська психоневрологічна академія (УПА) у Харкові [25]), в Українському науково-дослідному інституті педагогіки (до 1936 р. УНДІП

діяв у Харкові, далі – у Києві), у Всеукраїнському державному інституті охорони здоров'я (був заснований у Києві у 1924 р. і «як установа попередників не знав» [1, 141], спочатку називався «Санітарно-педологічний інститут», потім «Інститут гігієни виховання», але відповідно до фактичного напрямку і змісту роботи у 1929 р. його перейменували на «Інститут охорони здоров'я дітей і підлітків» (ІОЗДП).

Проте у 30-х роках масштабні дослідження дітей, які не підпадали під визначення «нормальні діти», поступово були згорнуті, особливо ті студії, що здійснювалися з позицій педології і рефлексології. Останні зазнали нищівної критики і наукові пошуки у їх царині заборонили, а більшість згаданих психолого-педагогічних установ або закрили (лікарсько-педагогічні кабінети, ІОЗДП), або реорганізували (УНДП). Було зруйновано такі потужні осередки психолого-педологічних досліджень, відомі як Харківська педагогічна школа і Харківська психологічна школа [25], що активно займалися вивченням питань дитячої, вікової і педагогічної психології, дефектології, спираючись на педологічні і рефлексологічні ідеї. Через політичні репресії, пов'язані зокрема й з арештами провідного на той час практикуючого вченого-дефектолога І. Соколянського (1933 р. та 1937 р. [2]), в Україні фактично були зупинені дефектологічні дослідження [25, 22]. Основними центрами експериментальних і теоретичних студій у галузі дефектології, генетичної і педагогічної психології залишилися науково-дослідні установи Москви і Ленінграда, які й формували загальнорадянський науковий дискурс у цій сфері.

Окремо зупинимося на відомостях, пов'язаних із діяльністю української науково-дослідної установи, що постала на початку 30-х років у Харкові і мала вивчати психолого-педагогічні проблеми фізично- і розумово аномальних дітей. У науковій літературі наявні суперечливі і неповні дані про час її заснування і точну назву. У дослідженнях М. Ярмаченка (1975; 2002), Віт. Бондаря і В. Золотоверх (2003) зазначено, що це був Інститут дефектології НКО УСРР і відкрили його у 1930 р.¹, а німецький дослідник Г. Хілліг (1997) та український В. Марочко (2003), посилаючись на архівні документи (зокрема на автобіографічні дані І. Соколянського) і свої результати аналізу джерел, стверджують, що Лікувально-педагогічний інститут фізичної дефективності (саме таку назву наводять ці науковці) було відкрито восени 1931 р. [23, 10; 18, 119]. Його директором призначили І. Соколянського.

Далі, як встановила дослідниця Л. Пригоровська (2012), вивчаючи за листуванням співпрацю видатного українського митця О. Довженка з І. Соколянським, Інститут проіснував лише до кінця 1933 р. [20], його закриття було пов'язане з першим арештом професора-дефектолога у грудні того ж року. У зв'язку з цими подіями в одному з листів О. Довженка до І. Соколянського є такі рядки: «Шкода, що знищили твій інститут. Ну та не падай духом... Всі великі вчені трималися на оптимізмі, на вірі в добро» [20]. На те, що Інститут не поновив свою діяльність до початку Великої вітчизняної війни, вказують інші рядки з листа О. Довженка (за січень 1940 р.) до вихованки Івана Опанасовича – О. Скороходової, яка зверталася до нього по сприянню у відновленні роботи установи. Олександр Петрович переказав їй, що клопотався у Москві у декількох державних відомствах, одержав позитивні відповіді і просив поки ні до кого більше не звертатися з проханнями [20].

Отже, хоча у публікаціях з історії розвитку дефектології в Україні пишуть, що Інститут працював у 30-х рр., а «у січні 1944 р. переїхав до Києва» [8; 16, 344], це спростовують переконливі історичні свідчення. Проте це не означає, що у 30-ті рр. в Україні не проводилися наукові дослідження у галузі дефектології, однак вони не пов'язані з діяльністю розглядуваної наукової установи.

¹Очевидно, дослідники використали мемуарні свідчення О. Скороходової [21], відомої талановитою сліпоглухонімою ученицею І. Соколянського, яка навела не уточнену дату створення інституту – 1930 р.

Ураховуючи наведені документально-історичні колізії, все ж нетривалу роботу Лікувально-педагогічного інституту фізичної дефективності² у трагічно-смутні 30-ті р. визначаємо як перший період його діяльності. За нашими дослідженнями архівних джерел другий період роботи закладу як самостійної одиниці за назвою Науково-дослідний інститут дефектології НКП УРСР відбувався протягом 1944 – 1954 рр., і припинився з січня 1955 р. унаслідок заходів влади з «поліпшення організаційної структури та усунення надмірностей у штатах адміністративно-управлінського апарату системи МО УРСР» [26] та об'єднання з УНДІПом. Третій період функціонування Інституту як самостійної науково-дослідної установи за назвою Інститут спеціальної педагогіки розпочався у 1993 р. і триває донині (з 2001 р. його назва – Інститут спеціальної педагогіки).

Оскільки другий період діяльності Інституту не відображений у сучасній українській історико-педагогічній науці, то постає потреба висвітлити його науково-методичний доробок, який тлумачимо одним із чинників розвитку зовнішньої диференціації шкільної освіти в Україні. Умовно, співвідносячись з ключовими напрямками наукової роботи установи, виділяємо у ньому два етапи: перший – з 1944 р. по квітень 1948 р. (пошук стилю роботи), другий – до січня 1955 р. (конкретизація і формалізація діяльності).

Метою статті є висвітлення ідей щодо індивідуалізації навчального процесу та заходів з їх утілення в шкільну практику, запроваджуваних співробітниками українського Науково-дослідного інституту дефектології на першому етапі другого періоду його діяльності – у 1944 – 1948 рр.

У сучасній українській психолого-педагогічній літературі відображенню шляхів розв'язання проблем вивчення й освіти дітей із відхиленнями у психофізичній сфері приділено достатньо уваги³, проте історико-педагогічний аспект питання диференціації й індивідуалізації навчально-виховного процесу в закладах для таких дітей окремо не розглядався. Найістотнішим у нашому дослідницькому пошуку є те, що вперше вводимо у науковий обіг архівні матеріали фонду Ф.5128 «Научно-исследовательский институт дефектологии Министерства образования УССР. 1944 – 1954 гг.», що зберігаються у ЦДАВО України⁴, і репрезентують донині не розкритий внесок українських науковців у розвиток спеціальної – великою мірою високо індивідуалізованої – шкільної освіти. На наше переконання, діяльність такої наукової установи як Інститут дефектології за своєю суттю зорієнтована саме на індивідуалізацію психолого-педагогічних впливів, яких мають зазнати діти з порушеннями психічного, розумового або фізичного розвитку, аби допомогти їм у продуктивній соціалізації. Тому доцільно комплексно проаналізувати зміст його роботи й наукові результати.

²Нам поки що не вдалося знайти документальних свідчень про його роботу. Цілком можливо, що інші дослідникам пощастить знайти їх.

³Бондар В. І., Золотоверх В. В. Історія олігофренопедагогіки / В. І. Бондар, В. В. Золотоверх. – К.: Знання, 2007. – 375 с.; Покась В. П. Становлення та розвиток інтернатних закладів освіти в Україні (1917 – 2000): монографія / В. П. Покась. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – 203 с.; Супрун М. О. Корекційне навчання учнів допоміжних шкіл: витоки, становлення та розвиток (друга половина XIX – перша половина XX ст.): монографія. – К.: Видавець Паливода А. В. – 2005. – 326 с.; Супрун М. О. Теорія і практика корекційного навчання дітей з обмеженими розумовими можливостями в Україні (друга половина XIX – перша половина XX ст.) / Супрун М. О.: автореф. десерт. ... доктора пед. наук. – К., 2008. – 42 с.; Таранченко О. Періоди становлення та розвитку системи спеціального навчання дітей зі зниженим слухом в Україні / О. Таранченко // Дефектологія. – 2006. – № 3. – С. 47 – 52.; Федоренко С. В. Становлення та розвиток вітчизняної тифлопедагогіки / С. В. Федоренко: автореф. десерт. ... доктора пед. наук. – К., 2012. – 42 с.; Шевченко О. Е. Підготовка вчителів-дефектологів в Україні у 20-х рр. XX ст. / О. Е. Шевченко // Дефектологія. – 2006. – № 3. – С. 43 – 46.; Ярмаченко М. Д. Історія сурдопедагогіки: навч. посібник / М. Д. Ярмаченко. – К.: Вид. об'єднання «Вища школа», 1975. – 423 с.

⁴Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОУ)

Висвітлити науково-дослідну роботу НДІД можливо лише через уведення в науковий обіг архівних матеріалів – річних звітів, протоколів засідань ученої ради НДІД, доповідей науковців, їхніх доповідних про відрядження тощо, за якими можна визначити обсяг і тематику діяльності Інституту, а отже і виокремити ті питання, що пов'язані з реалізацією ідей індивідуалізації та диференціації навчально-виховного процесу у спеціальних школах. Такий стан джерельної бази дослідження розглядуваної проблеми пояснюється надзвичайно мінімальною кількістю опублікованих співробітниками напрацювань, адже у повоєнний час (принаймні до початку 50-х рр.) видання, присвячені питанням дефектології, зокрема й розробки НДІД, в УРСР майже не друкувалися централізовано (крім навчальних програм і підручників для спеціальних і допоміжних шкіл). Поодинокі брошури і статті наукових співробітників у педагогічних журналах («Радянська школа», «Українська мова в школі»), у газетах, а головне – самотужки розмножені Інститутом на склогографі науково-методичні матеріали, які надсилалися безпосередньо до спецшкіл, – це приклади оприлюднення результатів роботи науковців НДІД. Водночас, беручи до уваги скрутний у матеріальному і методичному забезпеченні роботи школи повоєнний період, вважаємо, що такі доробки були важливою допомогою практичним працівникам (про це в архівних документах є численні відгуки вчителів та вихователів спецшкіл [33; 37; 20]), більшість з яких не мала фахової підготовки).

Архівні дані свідчать, що науковці – психологи, педагоги, психіатри – після звільнення українських теренів у 1943 – 1944 рр. відповідно до наказу НКО УРСР № 203 [32, арк. 1] у березні 1944 р. розпочали свою роботу у рамках Інституту дефектології у м. Києві. Як зазначалося у доповідній записці його директора І. Білоуса⁵ про діяльність установи у 1945 р.: «З 6 березня 1944 р. Науково-дослідний інститут дефектології⁶ за постановою РНК УРСР відновив роботу, а з 1945 р. розгорнув її» [33, арк. 2].

З-поміж провідних завдань, висунутих перед співробітниками НДІД, були такі: «1. Розробляти питання теорії, історії і практики дефектології, наукові, науково-практичні, методичні матеріали. 2. Вивчати особливості психофізичного розвитку глухонімих, сліпих і розумово відсталих. 3. Розробляти основні принципи дидактики і методики навчально-виховної роботи в спецшколах. 4. Організувати методичну допомогу спецшколам України. 5. Організувати заходи у справі підвищення кваліфікації директорів, завучів, учителів. 6. Складати програми, підручники, наукові посібники для спецшкіл. 7. Вивчати і популяризувати досвід роботи спецшкіл. 8. Вивчати функціональні порушення, а також порушення слуху й мови, спричинені травмами»⁷ [32, арк. 1].

З наведених запланованих напрямів діяльності НДІД можна зробити попередні висновки. *По-перше*, якщо врахувати ієрархічність у переліку завдань, то питання індивідуалізації навчання і виховання дітей із психофізичними відхиленнями належало до першорядних у роботі науковців (див. завдання 2, 8), хоча технічні питання організації власне навчально-виховного процесу у спецшколах займали близько 70 %. У цьому зв'язку наголосимо, що системне і науково обґрунтоване навчання та виховання дітей із порушеннями розвитку в середині 40-х рр. лише активізувалося, а загалом вітчизняне усистемлення навчальної роботи з такими дітьми нараховувало ледве 10-річний досвід. Початок його відліку припадає на 1931 р., коли Постановою колегії НКО УСРР від 10 серпня 1931 р. визначався термін введення в Українські обов'язкового навчання дефективних дітей 8 – 10 років [24].

⁵У дослідженнях з розвитку української дефектології прізвище І. Білоуса як директора НДІД не згадується, а стверджується, що протягом повоєнного періоду Інститут очолював М. Грищенко [16, 344; 8; 22].

⁶Далі – НДІД.

⁷Тут і далі у цитуваннях збережено мову і пунктуацію оригіналу тексту.

По-друге, видається надмірним самий обсяг визначених до виконання завдань, особливо якщо взяти до уваги, що НДІД на той час був єдиною в Україні науковою установою (крім кафедри дефектології Київського педагогічного інституту) такого профілю, а до його складу входило лише 22 особи, які працювали в одній кімнаті [35, арк.12] будинку по вул. Жилианській, 3-а [33, арк.1-2].

Доречно додати, що у 1944 р. у визволеному Києві знову почав працювати також УНДІП, а в жовтні 1945 р. з нього за ініціативою на той час професора Г. Костюка, і відповідно до постанови № 1573 РНК УРСР від 1 квітня 1945 р. (за підписом М. Хрущова) виділився Інститут психології [31, арк. 1 – 2]. Всі згадані науково-дослідні установи підпорядковувалися Наркомату освіти УРСР (з березня 1946 р. – Міністерству освіти УРСР⁸).

Так, *по-перше*, попри матеріально-економічні труднощі воєнного часу державою було виділено кошти на поновлення й організацію науково-дослідної роботи у галузі шкільної освіти. *По-друге*, зазначимо, що у кількісному відношенні склад інститутів на 1 січня 1946 р. був таким: УНДІП – 90 осіб; НДІД – 23 особи [28, арк. 4], а на 1 січня 1948 р.: УНДІП – 95 осіб; НДІ психології – 52 особи; НДІД – 22 особи [29, арк. 3], що свідчить не лише хоча й про незначне, але все ж скорочення штату Інституту дефектології, а й про його малочисленність порівняно з іншими науково-дослідними установами, яка не відповідає запланованому до виконання масштабу роботи та впливала на її якість. Водночас зауважимо, що до попередньо визначених у постанові НКО УРСР завдань діяльності новоствореного Інституту психології також входило «наукове опрацювання актуальних проблем загальної, дитячої, педагогічної і спеціальної (курсив – Н. Д.) психології» [27, арк. 205], однак, як показують результати проведеного нами аналізу архівних і опублікованих даних про його діяльності у 1945 – 1950-х рр. (фонд № 5141 у ЦДАВОВ та України), такі питання не входили до річних тематичних планів.

Вивчення збережених у ЦДАВОВ та України перспективних планів науково-дослідної роботи українських педагогічних інститутів (крім Київського та Харківського) на 1950 – 1955 рр. теж свідчить про відсутність досліджень тематики зі спеціальної педагогіки [30, арк. 11 – 197].

Отже, у перші повоєнні роки в УРСР науковою діяльністю у галузі дефектології найпошлідовніше займався НДІД, який спочатку складався з 6 відділів – сурдопедагогіки (керівник П. Гуслистий), тифлопедагогіки (керівник А. Ганджій), олігофренопедагогіки (керівник А. Кременський), профнавчання (керівник І. Петрович), підготовки кадрів (педагогічно-медична консультація – керівник професор М. Перельмутер), логопедії (керівник Є. Перельмутер) [33, арк. 11], а з 1947 р. мав 5 відділів, бо було скорочено відділ профнавчання [35, арк. 1].

Який контингент дітей з особливими потребами охоплювала діяльність НДІД УРСР? Якщо до початку Великої Вітчизняної війни у республіці працювало 136 спеціальних шкіл, де навчалося 14595 дітей (83 школи глухонімих (9419 дітей), 17 шкіл для незрячих (957 дітей), 27 шкіл для розумово відсталих (3049 дітей), 1 школа для оглухлих (180 дітей), 1 школа для слабозорих (60 дітей), 3 школи для дітей з розладами мови (252 дитини), 4 школи з особливим режимом (678 дітей) [9, 5], то на 1949 – 1950 н/р. поновили свою роботу 85 спецшкіл, де навчалося 9502 учні (48 шкіл глухонімих (5637 дітей), 14 шкіл незрячих (1031 дитина), 22 допоміжні школи (2809 дітей) [там само, 6]). Однак залишалася значна кількість дітей, не охоплених необхідним навчанням.

З доповідної про діяльність НДІД у 1945 р. [33] можна констатувати, що за структурою і спрямуванням роботи Інститут у той час був подібний до лікарсько-педагогічних

⁸Далі – МО УРСР.

кабінетів (ЛПК), бо поряд з завданням розробляти теоретико-практичні питання відповідно до окремих гілок дефектології, охоплював роботу з діагностування дітей, консультації батьків і працівників у галузі дефектології, займався прискореною підготовкою кадрів для спеціальних і допоміжних шкіл. Зокрема досвідчений фахівець у галузі дитячої патології професор М. Перельмутер здійснював не лише обстеження і діагностування дітей з психофізичними порушеннями зі спецшкіл, та дітей, які не встигають у навчанні у масовій школі (наприклад, загальна кількість обстежених у 1946 р. – 75 осіб [34, арк. 7], у 1947 р. – 123 особи [35, арк. 9], у 1948 р. – 150 осіб [36, арк. 10]), а й проводив консультації для батьків таких дітей, хоча через брак приміщення, обладнання, помічників не мав змоги організувати належне корекційне лікування.

Починаючи з 1945 р. НДІД неодноразово надсилав до НКО УРСР, а потім до Міністерства освіти УРСР проекти організації при Інституті педагогічної клініки [33, арк. 18], де мали бути окремі класи для дітей психоневротиків, логопатів-олігофренів, імбецилів, дошкільників-олігофренів, глухих-олігофренів (кожен – на 10 осіб) та група сліпоглухонімих (на 5 осіб). Такий підрозділ мав би забезпечити більш глибоко диференційований підхід у роботі з аномальними дітьми, що було властиво у 20-ті рр. діяльності ЛПК. Однак ця ініціатива у повоєнні роки не була реалізована.

Про напрями роботи науковців можна скласти думку, ознайомившись з тематикою їхніх досліджень. Так, з річного звіту про виконану НДІД науково-дослідну роботу у 1945 р. з'ясуємо, що зусиллями співробітників склогографічним способом було видано (частково – у 1946 р.) 6 підготовлених збірок науково-методичних матеріалів за такою тематикою: «Підвищення фахового рівня працівників спецшкіл», «Підсумки і завдання роботи спецшкіл на 2-ге півріччя 1945 р.», «Особливості роботи спецшколи», «Усні обчислення в школі сліпих», «Техніка дотикового читання», «Організація навчально-виховної роботи з розумово відсталими дітьми», «Школа сліпих улітку», «Роль наочності у розвитку мислення розумово відсталої дитини», «Методичні поради до навчання грамоти за системою Брайля», «Планування навчально-виховної роботи в допоміжній школі», «Організація виконання домашніх завдань у допоміжній школі», «Постановка і корекція звуків у глухих» [33, арк. 16 – 17].

У фондах бібліотеки ДНПБ імені В. О. Сухомлинського вдалося знайти деякі примірники зазначених збірок, що у 1945 – 1947 рр. мали загальну назву «Вісник дефектології». Так у збірці № 6⁹ за 1945 р. на прохання вчителів-сурдопедагогів було вміщено науково-методичні вказівки (обсягом понад 2 друкованих аркуші машинопису) І. Білоуса, присвячені постановці і корекції звуків у глухих дітей «Нариси з постановки і корекції звуків у глухих», що були стислим викладом його книги «Першопочаткове навчання в школі глухих (постанова і корекція звуків)» (1939 р.). О. Смалюга склав аналітичні відомості «Про підсумки річної роботи спеціальних шкіл». Також у збірнику наводилася анотація про розроблену співробітником Інститут В. Гергелем машинку для письма шрифтом Брайля та у рубриці «Консультація» подавалися розлогі відповіді на висловлені у листах запитання практичних працівників [3].

Серед машинописних, розмножених на склогографі у 1946 р. і надісланих у спецшколи України матеріалів (300 примірників) у річному звіті НДІД за цей рік згадуються збірки «Вісника дефектології», присвячені вивченню й аналізу успішності учнів спецшкіл України з української і російської мови, налагодженню логопедичної роботи, організації літніх форм роботи з дітьми, рекомендації «На допомогу вчителів школи сліпих», «На допомогу вчителів школи глухонімих», «На допомогу батькам глухих дітей», «На допомогу батькам сліпої дитини», «На допомогу батькам розумово відсталої дитини», «На допомогу інвалідам Великої вітчизняної війни, які загубили мову й слух» [34, арк. 7 – 8].

⁹Інших збірок за 1945 р. знайти не вдалося.

Аналіз змісту збережених у фондах ДНПБ імені В. О. Сухомлинського збірників № 3 (8) і № 5 (10) за 1946 р. показує, що за дорученням МО УРСР співробітники НДІД здійснювали інспектування спеціальних шкіл (Київ, Одеса, Харків, Миколаїв, Ворошиловград) з метою не лише визначити стан навчального процесу в них, а й «надати допомогу вчителям для ліквідації недоліків у роботі» [4].

Важкими наслідками воєнного лихоліття (бомбардування, споглядання смерті і травмувань, голодування тощо) стало значне збільшення кількості психологічно травмованих дітей, у яких виникали різноманітні мовні порушення. Для допомоги їм потрібна була спеціалізована логопедична служба. На виконання наказу № 2021 від 16 квітня 1946 р. МО УРСР «Про поновлення логопедичної роботи на Україні» [5] НДІД розробив і видав науково-методичні матеріали з організації роботи логопедичних пунктів і кабінетів допоміжних шкіл, розпочав вивчення й узагальнення досвіду логопедичної роботи. Зазначену постанову і заходи з її виконання тлумачимо як поглиблення індивідуального підходу до навчально-виховної роботи з дітьми, оскільки спеціалізована корекційна психолого-педагогічна допомога була спрямована на вивчення, виокремлення й індивідуальні заняття з заїками, сигматиками (шепеляві), ротатиками і параротатиками (порушення вимови звуку «р»), ламбдатиками (порушення вимови звуку «л»), тобто сприяла задоволенню індивідуальних життєвих і освітніх інтересів дітей із порушеннями розвитку мовлення. За матеріалами М. Грищенко на 1950-й р. в УРСР діяло 40 логопедичних пунктів (5 – у Києві, 3 – у Дніпропетровську, 4 – у Харкові, 3 – в Одесі, 3 – у Сталіно, нині Донецьк і тощо) [9, 7].

Архівні дані свідчать, що у 1947 р. співробітниками НДІД було підготовлено наступні 6 збірок «Вісника дефектології» [35, арк. 6], що містили аналітичні матеріали вибіркової перевірки успішності учнів спецшкіл (10 шкіл) з мови і арифметики, науково-методичні матеріали про навчання грамоти розумово відсталих дітей, з обміну досвідом навчання глухонімих і розумово відсталих учнів, здійснення виховної роботи і реалізації трудового навчання у спецшколах.

У висвітленні істотних аспектів діяльності НДІД, відображених у знайдених збірках № 1 – 6 (14 – 19) за 1947 р., зупинимося лише на піднятій науковцями проблемі підготовки учнів спецшкіл до дорослого життя – на професійному навчанні, якому було присвячено багато матеріалів: «Трудове навчання в молодших класах допоміжної школи» (№ 2), «Доступність професій для різних категорій дефективних дітей», «Урок з професійного навчання (столярна, слюсарна і швацька справа)», «Планування роботи викладача професійного навчання», «Облік роботи і оцінки з професійного навчання», «Наочність в шкільній майстерні» (№ 6, автор всіх зазначених статей – І. Петрович), «Основи ручної і машинної праці (на допомогу викладачам швацької справи)» (№ 6, автор – викладач Черкаської допоміжної школи О. Генріхсен) [6].

Таку увагу до професійного навчання у спецшколах можна пояснити, якщо взяти до уваги наступне: з приводу доцільної організації профнавчання учнів до МО УРСР і НДІД надходило чимало листів від керівників і учителів спецшкіл, від РайВНО і ОблВНО, оскільки були встановлені негативні факти, коли «окремі школи захоплюються комерційною стороною, і, посилаючись на виконання промфінплану, відсовують на другий план професійне навчання учнів» [7]. Водночас, як зазначено у «Віснику дефектології», «у деяких школах, навпаки, професійне навчання має надто академічний характер, і учні, навчаючись якійсь професії, нічого не виробляють. Добір професій для учнів і розподіл по шкільних майстернях проводиться механічно без обліку заінтересованості учнів тощо. <...> У переважній більшості інструктори професійного навчання не мають відповідної підготовки з основ загальної педагогіки, а також з спецпедагогіки... і не спроможні підготувати учнів за 3 – 4 розрядом тарифної сітки. Трудовлаштування випускників спецшкіл організовано незадовільною. В окремих школах за рахунок часу, відведеного на професійне навчання, виконують-

ся різні господарчі роботи. Як загальне явище, доводство виконується за рахунок годин, відведених на професійне навчання» [7].

Залишаючи ґрунтовний аналіз розробленого НДІД проекту положення для окремої статті, зазначимо лише засади, на яких мало відбуватися професійне навчання в спецшколах: «При визначенні профілів шкільних майстерень, видів праці і професій, яких слід навчати учнів, треба виходити з таких принципів: відповідність видів професій окремим типам спеціальних шкіл, вікові дітей і їх здібностям; сприяти загальному фізичному і розумовому розвитку учнів; потреба в кадрах для місцевої промисловості і сільського господарства» [там само, 2]. У контексті індивідуалізації навчально-виховного процесу важливим вважаємо виокремлення в розділі «Комплектування груп для роботи у шкільних майстернях» проекту такого пункту: «Талановиті учні з музики і співу (сліпі), малярства і скульптури (глухонімі) забезпечуються навчанням в гуртках чи індивідуально і від праці в шкільних майстернях звільняються» [там само, 6].

Підготовкою наведених збірників і окресленими видами роботи наукова діяльність НДІД у 1944 – 1947 рр. не обмежувалася. У 1945 р. науковці розробляли: програми з усіх предметів для навчання дітей з різними типами вад – для глухих, сліпих, розумово відсталих [33, арк. 3]; підручники – читанки для 2 – 5 класів допоміжної школи, з природознавства для 4 – 6 класів і читанки для 1 – 2 і 5 класів шкіл глухонімих, підручники для шкіл сліпих¹⁰ [33, арк. 4]. У 1946 р. було підготовлено навчальні програми для дітей-алаліків та імбецилів [34, арк. 7].

Щодо підручників для спецшкіл, то за нашими міркуваннями, вони переважно були результатами авторських напрацювань ще передвоєнних років. На цю думку наводить кілька фактів: наприклад, за бібліотечними каталогами встановлено, що вперше «Читанка» О. Смалюги надрукували у 1938 р., а в 1946 р. відбулося її 4-е видання (усього до 1964 р. побачило світ 11 видань); «Читанка» П. Гуслистої і П. Гуслистої для 6 класу шкіл глухонімих вперше вийшла у 1939 р. Іншого плану свідчення містить протокол № 3 засідання вченої ради НДІД від 14 березня 1948 р., де записано, що директор І. Білоус у 1946 р. видав працю, написану і опубліковану ще у 1940 р., і він визнав, що «переписував власні роботи» [39, арк. 6 – 8].

Скласти думку власне про експериментально-дослідну роботу НДІД можна з таких відомостей, що збереглися у текстах протоколів засідань вченої ради. Так 7.09.1945 р. було заслухано доповідь старшого наукового співробітника Інституту фізіології ім. І. Павлова АН СРСР Б. Шейбехмана з «Покращення голосу і звуків у глухих дітей за допомогою акустичних методів», в якій висвітлювалися результати експериментування за англійською методикою вивчення і розподілу дітей на 3 групи залежно від ступеня їхньої глухоти (тотально глухі, із залишками слуху, оглухлі) у Тимківській школі глухих¹¹ [37, протокол № 13, арк. 20 – 21]. Водночас там само проводив експеримент і старший науковий співробітник НДІД Б. Хитрик, який, узагальнюючи дані про читання глухими з обличчя з використанням мікрофону, зазначив: «Для дослідження узяли слова і речення, подібні за артикуляцією і аналогічні за значенням. Встановлено, що при знаходженні важких звуків у різних частинах слова одержано відмінні, ніж під час читання з мікрофоном, ефекти. Після експерименту нормальний голос було одержано у всіх 22 учнів (а до експерименту – у 8), у 15 учнів з 17 з'явився звук «р», більшість почала розмовляти з інтонаціями. Однак основну роль відіграє не апарат, а методика»¹² [там само].

¹⁰ У документі не зазначено, з яких саме предметів.

¹¹ З брошури М. Грищенка [9] відомо, що ця школа для глухонімих знаходилася у Чернігівській області.

¹² У перекладі з російської мови збережено стиль викладу, однак рукописний текст не чіткий, чорнила бліді, записаний уривками.

Якщо у 1945 р. могло відбуватися вільне і відкрите використання зарубіжних наукових досягнень, то, починаючи з серпня 1946 р.¹³, а особливо після промови А. Жданова у січні 1948 р.¹⁴, через розгорнуту владою кампанію боротьби з космополітизмом у суспільному житті, який став поєднанням антисемітизму і боротьби з «низькопоклонством» перед західною культурою, почалася активна критика буржуазних здобутків Заходу у всіх сферах. Ми згадали про соціально-політичне тло дійсності наприкінці 1940-х рр., бо серед критичних зауважень на адресу НДІД вже на початку 1948 р. було вказано і на наявність у його роботі «ознак низькопоклонства» [39, протокол № 1, арк. 1]. Спираючись на архівні дані, можна стверджувати, що з кінця 1947 р. НДІД зазнав з боку влади гострої критики у дусі доби – «за незадовільну роботу над піднесенням ідейно-політичного рівня, над вивченням праць Сталіна, за малу кількість зв'язків зі школою» [39, протокол № 3, арк. 20]. За результатами перевірки результатів діяльності НДІД у 1947 р. було видано наказ Міністерства освіти УРСР, де зазначено, що «план роботи Інституту не здійснюється протягом 3-х років і наукова робота йде на низькому рівні» [39, протокол №1 арк. 1]. Через недоліки в роботі НДІД І. Білоуса звільнили з роботи, а директором НДІД з квітня 1948 р. призначили М. Грищенка, відповідального працівника МО УРСР [39, протокол № 4, арк. 1 – 2]. Його прихід на посаду директора НДІД ознаменував початок другого етапу у діяльності установи і зміну акцентів у науковій роботі, зокрема ключовим питанням стала підготовка та вдосконалення підручників.

Висновки. У повоєнні роки Науково-дослідний інститут дефектології був в УРСР єдиною установою, яка здійснювала кваліфікований науковий супровід розвитку мережі і системи спеціальної освіти, сприяла формуванню наукової школи дефектології на українських теренах. У 1944 – 1948 рр. співробітники НДІД у складних повоєнних умовах (зокрема щодо фінансування організації наукових пошуків) зробили внесок у забезпечення роботи спеціальних шкіл України необхідними навчальними програмами і підручниками, хоча у цей час продовжував існувати істотний брак навчальних книжок. Надзвичайно затребуваними шкільною практикою були створені науковими співробітниками різноманітні методичні розробки і рекомендації з навчання і виховання різних категорій дітей з психофізичними вадами. В обставинах нестачі навчально-методичної літератури і наявності великої кількості не фахових практиків у спецшколах напрацювання Інституту, тиражовані склюграфічним способом, були «швидкою терміною допомогою» школі, так само, як і відвідування науковцями спецшкіл для консультування вчителів і вихователів.

Вивчаючи стан навчально-виховного процесу в школах, співробітники ініціювали важливі зрушення з поглиблення диференціації дітей із психофізичними порушеннями, що посилювало індивідуалізацію освіти (поновлення роботи класу для слабозорих дітей при школі № 57 м. Києва і відкриття кількох подібних класів в інших містах України» [40, протокол № 6, арк. 13]; складання навчальних програми для шкіл і класів глухих дітей-переростків [40, протокол № 15, арк. 47], для дітей-алаліків, для логопедичних кабінетів); піднімали питання необхідності диференціації глухих дітей на 4 категорії – глухі, туговухі, пізно оглухлі і діти з рештками слуху [40, протокол № 15, арк. 48] і внесення відповідних змін у навчальний процес.

¹³Поява постанови ЦК ВКП (б) від 14 серпня 1946 р. «Про журнали «Звезда» і «Ленінград», де засуджувалися «ряд творів, пройнятих духом низькопоклонства перед усім іноземним» [Збірник керівних матеріалів про школу. – К.: ДВУ «Рад. школа», 1950. – С. 122].

¹⁴У цій промові було вперше вжито горезвісний вислів «безрідний космополітизм» і дано поштовх до розгортання репресивних заходів по відношенню до творчої інтелігенції, переважно єврейської національності [Борьба с космополитизмом // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.wikipedia.org. Зчитано 28.08.2013].

Крім позитивних висновків про роботу НДІД на розглядуваному етапі доводиться констатувати й фактичну відсутність експериментально-дослідної роботи, яка мала б становити осердя наукових пошуків. З одного боку, через підпорядкованість Інституту Міністерству освіти УРСР він мав скеровувати свої пошуки, орієнтуючись не внутрішні потреби дефектології як науки, а на директивно визначені державою загальні запити шкільної практики. З другого – потенційно науковий склад установи не мав необхідних умов і здатності виконувати серйозні експериментальні дослідження. Доцільно також урахувати посилення у цей час ідеологічно-репресивного тиску на інтелігенцію у руслі запобігання «низькопоклонству перед Заходом» і культивування боротьби з космополітизмом, що значно сповільнило розвиток психолого-педагогічних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандурівський І. Всеукраїнський Державний Інститут Охорони Здоров'я / І. Бандурівський // Шлях освіти. – 1929. – № 8 – 9. – С. 138 – 142.
2. Басилова Т. А. О Соколянском и его методах обучения глухих и слепоглухих детей, интересовавших Выготского // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: kip_2006_n3_Basilova.pdf.Foxit Reader
3. Вісник дефектології : зб. науково-методичних матер. для спеціальних шкіл. – № 6. – 1945. – К., НДІ дефектології НКО УРСР. – 74 с.
4. Вісник дефектології : зб. науково-методичних матер. для спеціальних шкіл. – № 3(8). – 1946. – К., НДІ дефектології НКО УРСР. – 36 с.
5. Вісник дефектології : зб. науково-методичних матер. для спеціальних шкіл. – № 5(10). – 1946. – К., НДІ дефектології НКО УРСР. – 94 с.
6. Вісник дефектології : зб. науково-методичних матер. для спеціальних шкіл. – № 1(14)-6 (19). – 1947. – К., НДІ дефектології НКО УРСР.
7. Вісник дефектології : зб. науково-методичних матер. для спеціальних шкіл. – № 4(18). – 1947. – К., НДІ дефектології НКО УРСР.
8. Гладуш В. А. До питання періодизації розвитку післядипломної освіти дефектологів в Україні (друга половина ХХ – поч. ХХІ ст.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: fkspp.at.ua/konf/Uch2/5.pdf
9. Грищенко М. М. Невпинно підносити якість роботи спеціальних шкіл. – К., МО УРСР, НДІ дефектології, 1950. – 43 с.
10. Дічек Н. П. Диференціація навчання як проблема розвитку вітчизняного шкільництва в імперську добу (80-ті рр. ХІХ ст. – до 1917 р.) // Культурно-історична спадщина Польщі та України як чинник розвитку полікультурної освіти: зб. наук. праць / за ред. В. Кременя, Т. Левовицького, С. Сисоєвої. – К. – Хмельницький, 2011. – С. 232 – 241.
11. Дічек Н. П. Диференційований підхід до навчального процесу: спроба ретроаналізу / Н. Дічек // Шлях освіти. – 2011. – № 4. – С. 28 – 33.
12. Дічек Н. П. Внесок Київського лікарсько-педагогічного кабінету у реалізацію диференційованого підходу до організації дитинства у 20-ті рр. ХХ ст. / Н. Дічек // Шлях освіти. – 2012. – № 3. – С. 40 – 46.
13. Дічек Н. П. Внесок Одеського лікарсько-педагогічного кабінету у реалізацію диференційованого підходу до організації дитинства в Україні у 20-ті рр. ХХ ст. / Н. Дічек // Іст.-педагогічний альманах. – 2012. – № 2.– С. 80 – 86.
14. Дічек Н. П. Прояви диференційованого підходу до організації дитинства в Україні у 20-ті роки ХХ ст. / Н. П. Дічек // Педагогіка і психологія. – 2012. – № 3. – С. 38 – 46.
15. Дічек Н. П. Лікарсько-педагогічні кабінети як провідники ідей реформування педагогічного процесу в Україні (20-ті рр. ХХ ст.) / Освітні реформи: місія, дійсність, рефлексія : монографія / за ред. В. Кременя, Т. Левовицького, С. Сисоєвої. – К. : ТОВ «Видавниче підприємство «ЕДЕЛЬВЕЙС», 2013. – С. 429 – 454.
16. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
17. Кодекс законів о народном просвещении УССР, утвержденный ВУЦИК 2 ноября 1922 г. на основании Постановления III сессии IV созыва ВУЦИК от 16 октября 1922 г. – Х. : Издание Народного комиссариата просвещения УССР, 1922. – 75 с.

18. Марочко В. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929 – 1941) / В. Марочко, Г. Хілліг. – К. : Наук. світ, 2003. – 302 с.
19. Петровский А. В., Ярошевский М. Г. История и теория психологии. – Ростов-на-Дону: Изд-во «Феникс», 1996. – 416 с.
20. Пригоровська Л. До питання про співпрацю О. П. Довженка з подвижниками дефектології // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=84
21. Скороходова О. Как я воспринимаю, представляю и понимаю окружающий мир // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: lib.rus.ec/b/325391/read
22. Таранченко О. Періоди становлення та розвитку системи спеціального навчання дітей зі зниженим слухом в Україні / О. Таранченко // Дефектологія. – 2006. – № 3. – С. 47 – 52.
23. Хиллиг Г. Прометей Макаренко и «главбоги» педолимпа : Соколянский, Залужный, Попов: Opuscula Makarenkiana / Гетц Хиллиг. – Марбург, 1997. – 154 с.
24. Шевченко О. Е. Підготовка вчителів-дефектологів в Україні у 20-х рр. ХХ ст. / О. Е. Шевченко // Дефектологія. – 2006. – № 3. – С. 43 – 46.
25. Ясницкий А. Харьковская психологическая школа // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ru.wikipedia.org/wiki/Харьковская_психологическая_школа
26. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. Р-2, оп .9, спр. 105, 201 арк.
27. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 54, 234 арк.
28. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 69, 25 арк.
29. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 263, 9 арк.
30. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 821, 197 арк.
31. ЦДАВО України, ф. 5141, оп. 1, спр. 1, 1 арк.
32. ЦДАВО України, ф. 5128, оп. 1, спр. 1, 1 арк.
33. ЦДАВО України, ф. 5128, оп. 1, спр. 6, 35 арк.
34. ЦДАВО України, ф. 5128, оп. 1, спр. 15, 13 арк.
35. ЦДАВО України, ф. 5128, оп. 1, спр. 22, 12 арк.
36. ЦДАВО України, ф. 5128, оп. 1, спр. 30, 20 арк.
37. ЦДАВО України, ф. 5128, оп. 1, спр. 7, 23 арк.
38. ЦДАВО України, ф. 5128, оп. 1, спр. 20, 48 арк.
39. ЦДАВО України, ф. 5128, оп. 1, спр. 27, 88 арк.
40. ЦДАВО України, ф. 5128, оп. 1, спр. 40, 86 арк.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. *Banduriv's'kii I.* (1929). Ukrainian state Institute of Mother's and Child's Care. The Way of education, 8 – 9, 138 – 142.
2. *Basilova T.* (2006). About Sokolyanskiy and his methods of education of deaf blind and mute children. Retrieved June, 2013 from http://www.kip_2006_n3_Basilova.pdf. Foxit Reader.
3. Newsletter of Defectology (1945): collection of scientific works for special schools, 6. 74 p. Manuscript.
4. Newsletter of Defectology (1946): collection of scientific works for special schools, 3(8). 36 p. Manuscript.
5. Newsletter of Defectology (1946): collection of scientific works for special schools, 5(10). 94p. Manuscript.
6. Newsletter of Defectology (1947): collection of scientific works for special schools, 1(14)-6(19). 372 p. Manuscripts.
7. Newsletter of Defectology (1947): collection of scientific works for special schools, 4(18). 84 p. Manuscript.
8. *Hladush V.* (2012). About problem of periodization of the development of postgraduate defectologist's education in Ukraine (the second part of the XXth cen. – the beginning of the XXIth cen.). Retrieved from <http://www.fkspp.at.ua/konf/Uch2/5.pdf>

9. *Hryshchenko M.* (1950). Constantly improve the quality of the special schools' activity. Kyiv, Research Institute of Defectology, a subdivision of Ministry of education of Ukrainian SSR.
10. *Dichek N.* (2011). Differentiation of school education as a problem in the period of Russian empire (the 1880th – 1917) (pp. 232 – 241). In (Eds.) Poland and Ukraine Cultural–historic heritage as a factor of the multicultural development. Khmel'nitzkii. – Kyiv.
11. *Dichek N.* (2011). Differentiation approach to educational process: attempt to analyse. *The Way of education*, 4, 28 – 33.
12. *Dichek N.* (2012). Contribution of Kyiv's medical-pedagogical room in realization of differentiation approach to education of children in 1920th. *The Way of education*, 3, 40 – 46.
13. *Dichek N.* (2012). Contribution of Odessa's medical-pedagogical room in realization of differentiation approach to education of children in the 1920th. *Historical-pedagogical almanac*, 2, 80 – 86.
14. *Dichek N.* (2012). The manifestations of differentiation approach to state power organization of children' life and care in the 1920th. *Pedagogics and Psychology: newsletter of the NAPS of Ukraine*, 3, 38 – 46.
15. *Dichek N.* (2013). Medical-pedagogical rooms as conductors of ideas about reformation of educational process in Ukraine in the 1920th. In (Eds.) *Reforms of Education: mission, reality, reflection* (pp. 429 – 454). Kyiv: «Edelweis».
16. *Encyclopedia of Education* (2008). – Kyiv: «Urincom Inter».
17. *The Code of laws in people education of Ukrainian SSR* (1922). Kharkov, People's Commissariat of education.
18. *Marochko V., Hillig G.* (2003). *Ukrainian repressed educators: victims of politic terror (1929 – 1941)*. – Kyiv: Naukovyi svit.
19. *Petrovskiy A., Yaroshevskiy M.* (1996). *History and theory of Psychology*. Rostov-on-Don, «Feniks».
20. *Prigorov's'ka L.* (2012). About the cooperation between O. Dovzhenko and enthusiasts of defectology. Retrieved June, 2013 from [http:// www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=84](http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=84)
21. *Skorochoдова O.* (1972). How I can perceive, imagine and understand everything around me. Retrieved July, 2013 from <http://lib.rus.ec/ b/325391/read>
22. *Taranchenko O.* (2006). The periods of formation and development of special educating system for hearing loss children in Ukraine. *Defectology*, 3, 47 – 52.
23. *Hillig G.* (1997). Prometheus Makarenko and «chief gods» of pedagogical Olympus: Sokolyanskiy, Zaluzhnyi, Popov (Opuscula Makarenkiana). Marburg, Phillips-University.
24. *Shevchenko O.* (2006). Training of teachers-defectologists in Ukraine in the 1920th. *Defectology*, 3, 43 – 46.
25. *Yasnitskiy A.* (n.d.). Kharkov's scientific school of psychology. Retrieved May, 2013 from [http:// www.ru.wikipedia.org/wiki](http://www.ru.wikipedia.org/wiki)
26. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine (TzDAVO), fund P-2, inventory 9, file 105, 201 p.
27. TzDAVO, f. 166, in. 15, file 54, 234 p.
28. TzDAVO, f. 166, in. 15, file 69, 25 p.
29. TzDAVO, f. 166, in. 15, file 263, 9 p.
30. TzDAVO, f. 166, in. 15, file 821, 197 p.
31. TzDAVO, f. 5141, in. 1, file 1, 1 p.
32. TzDAVO, f. 5128, in. 1, file 1, 1 p.
33. TzDAVO, f. 5128, in. 1, file 6, 35 p.
34. TzDAVO, f. 5128, in. 1, file 15, 13 p.
35. TzDAVO, f. 5128, in. 1, file 22, 12 p.
36. TzDAVO, f. 5128, in. 1, file 30, 20 p.
37. TzDAVO, f. 5128, in. 1, file 7, 23 p.
38. TzDAVO, f. 5128, in. 1, file 20, 48 p.
39. TzDAVO, f. 5128, in. 1, file 27, 88 p.
40. TzDAVO, f. 5128, in. 1, file 40, 86 p.